

П. ФЕДІР ПОТУШНЯК – УКРАЇНСЬКИЙ ПИСЬМЕННИК І ЛІТЕРАТУРНИЙ КРИТИК

ЛІДІЯ ГОЛОМБ

ЗБІРКА ПОЕЗІЙ ФЕДОРА ПОТУШНЯКА “ТЕРЕЗИ ВІЧНОСТІ”

У нещодавно опублікованій “Автобіографії”, написаній в останні роки життя, про збірку “Терези вічності” (1944) письменник не згадує й словом. Це тим більш дивно, що Потушняк перераховує в ній усі свої поетичні книжки, публікації в різних журналах та альманахах, згадує загублену рукописну збірку “Нічні перли”, створену ще в гімназії, та збірки “Пори року” і “Поезії”, що також ніколи не друкувалися, а в кінці “Автобіографії” твердить: “По 1946 рік я нічого літературного не надрукував” [1].

Цю загадку нині не просто розв’язати, хоча з огляду на обставини середини 40-х років, які різко змінили долю поета, можна висловити певні припущення: збірка з’явилася, мабуть, у першій половині 1944 р., оскільки вже в червні цього року Потушняк був мобілізований в армію і відправлений на східний фронт, де йому “довелося бачити й пережити всі страхоття війни” [2]. Після повернення в Ужгород у березні 1945 р. [3] літературна, й особливо поетична, діяльність письменника послаблюється, адже в умовах, коли в літературі й науці запанували догми партійної заангажованості слова, лірика поета-символіста не могла не потрапити в опалу. Гадаємо, доцент тоді УжДУ Федір Потушняк свідомо не згадав у своїй “Автобіографії” книжку філософсько-релігійної символістичної поезії, яка вийшла в світ всього лише за рік до прийняття Акту 29 червня 1945 року, що, як відомо, приніс не тільки історичне возз’єднання всіх українських земель, але також і позначив собою початок вимушеної ідеологічної переорієнтації старшого покоління закарпатоукраїнської інтелігенції.

Цікаві штрихи до історії Потушняка-поета додає його зізнання щодо збірки “Кристали” (1942). Ці вірші, згадує

письменник, "написані в Брно на Моравії 1939 року ... Видані їх тому **циклостилем** в 300 екземплярах (підкреслення наше - Л.Г.), бо після того, як мене обвинувачували за збірку "На білих скалах" Бродій і компанія в мадярському парламенті - що вона написана чистою українською, а не русинською мовою, я не відважився випустити другу збірку. Мову українську тоді переслідували. Аж два засідання були в регентському Комісаріаті, на яких рішалося, чи збірка писана українською або не українською мовою" [4]. Із наведених слів стає зрозумілим, чому й збірка "Терези вічності" теж видана **циклостилем**. Як свого часу угорським правителям краю, так і партійним ідеологам радянського періоду поезія Ф.Потушняка, що творилася в руслі новітніх напрямів української та світової літератури ХХ ст., була чужою й непотрібною.

А між тим Потушняк дуже добре усвідомлював цінність свого поетичного таланту й можливість його розквіту за інших умов. "Невиспівані співи" (вислів І.Франка) тривожили душу, раз по раз озивалися смутком. Мабуть, саме вони викликали вже на схилі короткого життєвого віку поета ностальгійний спомин і відчуття назавжди втраченого, нездійсненого: "Коли сьогодні перечитую їх (свої вірші - Л.Г.) - вже мов чужі річи, я відчуваю, що як був би я не відступив від свого способу думання, а наложив усі сили, перемиг мову, знайшов, не відступаючи, вираз для того, що я почував, то з мене був би вийшов поет високого ступня, хоч і містик, але сильний поет. Але я не видержав, а полівив у непосильній боротьбі з виразом" [5]. У цій, може, єдиній, але точній самооцінці Потушняка-поета поряд із думкою про труднощі пошуку слова помічаємо й певну недовдоволеність, натяк на неможливість творити в обраному напрямі.

У "Терезах вічності", як і в усіх попередніх збірках лірики, Потушняк постає перед нами не потенційно, а дійсно сильним поетом і, безумовно, поетом-містиком. Назва книжки далеко не випадкова. Вона не тільки співзвучна із заголовком збірки "Хвилини вічності" (1935-1936), а й своєрідно синтезує художній образ часу в усій поезії Потушняка 30-40-х рр.

У цілості ліричні збірки поета сприймаються як сходинки стрімкого творчого шляху митця-філософа, що постійно, як давній Діоген, шукає людину, намагається осягнути сенс її земного життя. Поезія європейського символізму з її

дуалістичним світовідчуванням, прагненням до інтуїтивного пізнання сутності речей і явищ якнайкраще відповідає філософічності художнього мислення Потушняка. Уже в першій своїй збірці "Далекі вогні" (1934) поет творив грандіозний просторовий образ усесвіту й людини в ньому - людини з її жаданням щастя, внутрішньої гармонії, протистоянням темним силам у собі і в оточенні, із нездоланим прагненням збудувати в серці святиню, "Божий дім". У "Хвилинах вічності" повніше окреслюється хронотоп поета-мислителя: просторові уявлення доповнюються часовими, формується ключовий образ усієї художньої системи митця - хвилини як елементів вічного не в їх механічному поєднанні, а в осяяннях творчості, у проривах за межі емпіричного часоплину людського життя. "Таємничі вечори" (1938) Потушняка - це і є вечори прилучення до вічного, божественного, нескінченного, вечори діяння священної магії слова, його незбагненої, надлюдської сили. Збірка "Можливості" (1939) значно розширює перспективу поетичного світобачення автора, вводить у коло його творчих інтересів нові мотиви. У ній поет пробує своє перо в сюрреалістичній (надреалістичній) поезії, яка записує миттєві враження самого процесу життя в їх первісному, стихійному вияві, продовжуючи ці спроби і в збірці "Кристали" (1942). А книжку "На білих скалах" (1941), яка вже своєю назвою виражає порив до ідеалу, вказує на вершинні злети людської думки, за рівнем майстерності, емоційної сугестивності, за глибиною проникнення в світ людської душі можна сміливо ставити в один ряд із творчими здобутками Богдана Ігоря Антоновича й Павла Тичини. У всіх названих збірках відчуваємо постійне прагнення до внутрішнього спокою й рівноваги душевних сил, які, очевидно, асоціювалися в поета зі щастям і згармонізованістю повноцінного життя. Тому, розширюючи семантичну образну наповненість назви "Хвилини вічності", Потушняк приходив до місткої метафори "терези вічності", що дає заголовок його останній прижиттєвій збірці віршів. Книжка виявилася завершальною не тільки щодо хронології, але й за своїми змістово-стильовими константами. Нею поет закінчується творчість Потушняка-символіста, нею поет ставить останню крапку над шлим етапом свого життя, коли вичерпується джерело його поезії й надходить час прози.

"Терези - символ всевітнього, вічного закону життя і смерті" [6] - пише автор у "Вступному слові" до збірки, що є чарівній поезії в прозі, в якій сконцентрувалися засади життєвої філософії поета - філософії рівноваги.

У відповідності до цієї філософії людина мусить прийняти неминучий закон життя і смерті, змиритися з ним, усвідомити, що наше земне буття є тільки маленьким фрагментом у коливанні терезів вічності. Та разом з тим воно, як про це й раніше писав поет, є кристалом, здатним умістити в собі безмежжя всевіту й невпинну тяглість часу.

Композиційна структура збірки немовби повторює коливання таємничих терезів, їх вічний рух між крайніми полюсами "великої радості життя" й "глибоким сумом і таємницею смерті" [7]. Характерна для Потушняка циклізація лірики в межах збірок допомагає відтворити калейдоскоп життя в різних його виявах, у чергуванні скорбот і радощів, у постійному пошуку до тих щасливих моментів рівноваги, коли терези вічності "спокійні, непорушені": це "хвилини глибоких дум, радісного спокою, великих націй" [8]. Таких хвилин у поезіях збірки, як і в дійсному житті, небагато. Здебільшого вони з'являються у мрії, спомині, у творчому горінні.

Вже в першому вірші вступного циклу "Зловіща тиша" відтворено ці особливі хвилини одкровення, коли для внутрішнього "я" поета спадає "покрив" з віків, над горами встають "містичні дуни", звучить "нечуйний дзеньк" - і оживають "віщі струни". В ці магичні хвилини і з'являється таємниче Ти - владне, невблаганне, всесильне, що повністю опановує душу:

Ти люба і страшна, і близька, й невидима,
І рідна, і чужа, і добра, й невмолима -
На чорному сидиш у хмарах десь престолі... [9].

У цьому Ти впізнаємо віщу діву поезії Потушняка, його Музу: саме зацзяки їй митець піднімає покрови вічності, відчуває коливання терезів часу, здобуває здатність бачити невидиму "між дійсністю й недійсним злоту нить" [10] і "чути" зловісну тишу, на тлі якої пропливає страшний вершник - Смерть. У світі йшла війна, й різкі контрасти, напружене протистояння сил життя і смерті, що неначе завмерли перед

вирішальним ударом, майстерно увиразнюють позицій постагуманіста. Смерть, що виїжджає з лісу назустріч женихові, туга в очах дівчини ("у бою милій..."), зникнення "синьої нити" (символ щастя), весняний "солодкий" день, коли "земні груди молоком налиті", а тим часом "нечуйно смерть десь точить вістря стріл", - усе це сповнює нагнненого співця життя болем і тривогою. В його художньому світі вся природа молиться за життя, "береза в полі шепче огченаш" ("Життям кипить маленький в полі діл...").

У другому циклі збірки ("Осінні дзвони") поетові терези вічності порушують тимчасову рівновагу контрастних сил у бік життя: зловісну тишу прорізають осінні дзвони землі в час її багатих дарунків і щедрот. Це пора творчих злетів, що осмислюються, як і в попередніх збірках поета, через категорії миттєвого й вічного. Коли настають божественні "дзвінки хвилини, хвилі вогняні", "хвилини... злотогриві", тоді їх і торкається своїм крилом "строга вічність", а серце митця пізнає волю Бога:

У променях вершок гори горить,
І Ти в куші приходиш огняному,
Лиш тільки миг... У серці в тую мить
Воскреснув день у блеску золотому [11].

Від циклу до циклу змінюється настроєва забарвленість пейзажів, які в ліриці Потушняка виконують першорядну стильову функцію. Якщо в "Осініх дзвонах" земля, що відала людині свої щедрі плоди, постає як утомлена мати з важким тягарем на плечах, то в наступному циклі "Срібні кільця" вона вже оповита холодними, молочно-білими, непрозорими туманами пізньої осені. Наближається зима, й "срібні кільця" туманів укупі з вітрами, "мраком", зграями вороння, символічними постатями трьох подорожніх, які повертаються "з торбами сумно з чужини", посилюють відчуття неспокою й віщування лиха.

Кульмінаційним циклом книги є "Терези", в якому заголовний образ-символ, що складається на основі абстрактних категорій (час, вічність, життя і смерть), набуває максимальної конкретизації:

Так хиткі часу терези,
Світ німий... непевний знак...
Ставлю серце на терези,
Прокидаєсь зодіак [12].

Різко поляризуються всі контрасти буття: на одному полюсі тиха молитва матері за життя сина, на другому - різні зловісні ознаки тяжкого часу, символи жаху й абсурдності буття:

Із персів мрійних непорочній діві
Зійшли три змії в золотім вогні [13].

Внутрішня суперечність, закладена в ключовому образі збірки, нерозв'язна: протилежність великої радості життя та глибокого суму й таємності смерті є законом руху терезів часу. Але драматизм вирування пристрастей, що в циклі "Терези" сягає високої напруги, пом'якшується в двох останніх циклах збірки - "Віщий гомін" та "Саломея". Неминучість спадання напруги й руху емоцій до певної, хоча б ілюзорної, хисткої, розв'язки - це вже закон художньої творчості, яка не може залишатися на крайніх полюсах буття й стихійно тяжіє до рівноваги.

У "Віщому гомоні" життя постає як рух морями в пошуках щастя на кораблі, що має понуру назву Смерть ("Острів Моноліт"). Єдиною відродою мандрівців стає видіння дивно-прекрасної діви на острові Моноліт. Сприймасмо цей образ як втілення ідеалу краси, ототожнюваний зі щастям, привабами життя, коханням у жорстокому, безжальному світі.

Тож не дивно, що й завершує збірку цикл "Саломея", названий за ім'ям дівочої істоти, яка проходить через усі попередні збірки поета, уособлюючи радість і прикраси кохання, загадки жіночого серця, поєднуючи в собі красу й жорстокість, тепло і холод, земне й небесне. "Усе одно... я люблю щастя й болі", - мовить поет, вдячно приймаючи всі дари земного життя, йдучи назустріч своїй Саломеї -

Крізь сон снігів і хуртовину в полі,
Хоть стежку снігом мою замело... [14].

Таємнича Саломея поетичного світу Потушняка - це ще один символ життя в його контрастах, у нерозважних поривах людського серця, яке не знає спокою:

Мов факел серце кину я горючий
Тобі до ніг за біль, за радість, страх [15].

Тривоги людського життя "в тіні терезів вічності", гостре відчуття невинності часоплину, радощі й болі людського серця, в якому сходяться хвилиenne й вічне, - це і є джерело мотивів останньої друкованої збірки поезій Потушняка, що органічно завершує період символізму в його творчості. Високопоетичний образ терезів вічності став синтезом філософської концепції життя поета-мислителя, який володів здатністю "скритими тайниками душі" [16] сприймати й осмислювати Невідоме.

Література

1. Потушняк Ф. Автобіографія // Потушняк М., Попович І., Кобаль Й. Археологічні дослідження Федора Потушняка. - Ужгород, 2000. - С. 18-20.
2. Там само. - С. 19.
3. Потушняк М., Попович І., Кобаль Й. Археологічні дослідження Федора Потушняка. - Ужгород, 2000. - С. 2-17.
4. Потушняк Ф. Автобіографія. - С. 20.
5. Там само.
6. П-к (Потушняк) Ф. Терези вічності. Поезії. - 1944. - С. 2.
7. Там само.
8. Там само.
9. Там само. - С. 3.
10. Там само.
11. Там само. - С. 6.
12. Там само. - С. 11.
13. Там само. - С. 12.
14. Там само. - С. 17.
15. Там само. - С. 18.
16. Там само. - С. 2.